

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Інститут післядипломної освіти
Кафедра економіки природокористування

Кваліфікаційна робота бакалавра

на тему: **Еко-туризм як вид туризму для людей з обмеженими
можливостями**

Виконав студент групи Е-5т
спеціальності 101 «Екологія»
Яковенко Вікторія Сергіївна

Керівник к.екон.наук, ст.викладач
Андрущенко Олеся Сергіївна

Рецензент к.георг.наук, доц.
Колісник Алла Вікторівна

Одеса 2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет Інститут післядипломної освіти

Кафедра Економіки природокористування

Рівень вищої освіти бакалавр

Спеціальність 101 «Екологія»

(шифр і назва)

Освітня програма «Організація еколого-туристичної діяльності»

(назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри економіки
природокористування

Губанова О.Р.

“2” березня 2022 року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ БАКАЛАВРА**

студенту Яковенко Вікторії Сергіївні

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи Еко-туризм як вид туризму для людей з обмеженими
можливостями

керівник роботи к.екон.н. Андрущенко Олеся Сергіївна

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ОДЕКУ від “23” березня 2022 року № 31-С

2. Строк подання студентом роботи 03.06.2022 року

3. Вихідні дані до роботи матеріали періодичних видань, монографій,
нормативно-правові акти, статті фахових збірників наукових робіт,
статистична інформація, матеріали сайтів Інтернет-мережі

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно
розробити):

1. Теоретико-методичні засади розвитку еко-туризму в Україні

2. Дослідження та аналіз сучасного українського і зарубіжного досвіду
інклюзивного туризму

3. Еко-туризм як перспективний напрямок розвитку інклюзивного туризму

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

1. Основні підходи до визначення дефініції «еко-туризм», «туризм для осіб
з обмеженими можливостями»

2. Становлення та розвиток туризму для людей з особливими потребами

3. Стримуючі та стимулюючі чинники розвитку еко-туризму для людей
з обмеженими можливостями

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
	немає		

7. Дата видачі завдання 2 березня 2022 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Оцінка виконання етапу	
			у %	за 4-х бальною шкалою
1.	Аналіз наукової літератури з досліджуваної теми, написання вступу.	02.03.22-07.03.22	80	добре
2.	Написання першого розділу.	08.03.22-14.03.22	84	добре
3.	Написання другого розділу.	15.03.22-20.03.22	84	добре
4.	Узагальнення результатів до першого і другого розділу	12.05.22-15.05.22	82	добре
5.	Рубіжна атестація.	16.05.22-20.05.22	82	добре
6.	Написання третього розділу.	21.05.22-28.05.22	82	добре
7.	Узагальнення отриманих результатів. Оформлення електронної версії роботи. Перевірка на наявність плагіату.	29.06.22-03.06.22	82	добре
8.	Перевірка роботи науковим керівником, надання відгуку, складення протоколу та висновку керівника, підпис авторського договору	04.06.22-09.06.22	82	добре
	Інтегральна оцінка виконання етапів календарного плану (як середня по етапам)		82	добре

Студент _____
(підпис)

Яковенко В.С.
(прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____
(підпис)

Андрущенко О.С.
(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Бакалаврська кваліфікаційна робота на тему: «Еко-туризм як вид туризму для людей з обмеженими можливостями»

Яковенко Вікторія Сергіївна

Актуальність теми. Туризм стає стилем життя сучасної людини, в тому числі і для осіб з обмеженими можливостями, оскільки в Україні досить велика кількість соціально незахищених верств населення. При забезпеченні використання різних видів інклюзивного туризму для осіб з обмеженими можливостями варто звернути увагу на передумови розвитку екологічного туризму та перспективність розвитку даного виду діяльності.

Специфіка екотуризму обумовлена створенням освітніх екологічних програм, розробкою туристичних маршрутів територіями національних природних та регіональних ландшафтних парків, заповідних територій, які включаються в зміст туристичної діяльності при задоволенні туристичних послуг і для людей з особливими потребами.

Метою роботи є обґрунтування теоретико-методичних засад розвитку еко-туризму для людей з обмеженими можливостями.

Об'єктом дослідження є процес розвитку еко-туризму для людей з особливими потребами.

Предметом дослідження є теоретико-методичні аспекти розвитку еко-туризму для людей з особливими потребами.

Структура і обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг тексту бакалаврської кваліфікаційної роботи – 63 сторінки, таблиць – 8, рисунків – 5.

Ключові слова: туристична індустрія, туристичний продукт, еко-туризм, інклюзивний туризм, особи з обмеженими можливостями.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕКО-ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	7
1.1 Еко-туризм: основні форми і види в сучасному світі	7
1.2 Особливості еко-туризму та його потенціал в Україні	15
1.3 Значення еко-туризму для відпочинку людей з обмеженими можливостями	23
2. ДОСЛІДЖЕННЯ ТА АНАЛІЗ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО І ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ	30
2.1 Становлення та розвиток туризму для людей з обмеженими можливостями в Україні та світі	30
2.2 Світовий досвід розвитку еко-туризму для людей з особливими потребами	37
3. ЕКО-ТУРИЗМ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМОК РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ	45
3.1 Державне регулювання розвитку еко-туризму для людей з особливими потребами	45
3.2 Шляхи та перспективи розвитку еко-туризму для людей з обмеженими можливостями	51
ВИСНОВКИ	58
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60

ВСТУП

Несприятлива екологія, зростання екологічних катастроф змусили суспільство і людину звернути увагу на збереження природного середовища для майбутніх поколінь. Відмова суспільства від бездумного споживання природних багатств у напрямі їх збереження та збагачення співпадає зі світовим трендом.

Завдяки впливу в суспільстві екологічних поглядів, політики охорони природи, загострення проблем навколишнього середовища, збереження і охорони біологічного різноманіття набули широкого розповсюдження в сучасному світі природно-орієнтовані форми туризму.

Екотуризм набуває все більшої зацікавленості серед туроператорів і туристів, оскільки його концепція передбачає перш за все дбайливе ставлення до природного середовища під час подорожей. Екотуризм стає популярним і перспективним напрямком індустрії туризму, головна ідея якого гармонізація стосунків людини з навколишнім природнім середовищем, турбота про збереження довкілля, що використовується в туристичних цілях та підвищення екологічної свідомості суспільства.

Ізольованість від суспільства, дискримінація, недостатність інформації про свої права та пільги, а також обмеженість в доступі до об'єктів соціальної інфраструктури не дає більшості з них вести активне та повноцінне життя. Туризм може допомогти перевірити можливості свого організму, позбутися накопичених негативних емоцій і поринути у чарівний світ природи, збагатитися культурою та традиціями попередніх поколінь.

Туризм для осіб з обмеженими можливостями є особливим видом організації відпочинку різних верств населення, що передбачає відновлення людського ресурсу із забезпеченням і задоволенням усі загальних та специфічних потреб туриста. Створення належних умов для забезпечення доступності туристичних послуг для осіб з інвалідністю стоїть сьогодні на першому плані у системі цілей розвитку туризму багатьох країн.

Інклюзивний туризм є новим напрямком в туристичній індустрії та є унікальним засобом рекреації та реабілітації для людей з проблемами здоров'я, що включає різні механізми адаптації і самоадаптації, за умови активної участі в процесі самого реабілітанта.

Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад розвитку еко-туризму для людей з обмеженими можливостями

Для реалізації зазначеної мети необхідне розв'язання наступних завдань:

- визначити сутність та особливості екологічного туризму;
- дослідити потенціал еко-туризму в Україні;
- проаналізувати український та зарубіжний досвід розвитку еко-туризму для людей з особливими потребами;
- сформулювати перспективи розвитку еко-туризму для людей з особливими потребами

Об'єктом дослідження є процес розвитку еко-туризму для людей з особливими потребами

Предметом дослідження є теоретико-методичні аспекти розвитку еко-туризму для людей з особливими потребами

Матеріали дослідження. Інформаційну базу дослідження склали праці вітчизняних і зарубіжних вчених, фахівців з проблем та перспектив розвитку еко-туризму та інклюзивного туризму, чинне законодавство, дані державної служби статистики України.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань проведено аналіз літературних джерел, статистичних даних, використано загальнонаукові методи.

1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕКО-ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

1.1 Еко-туризм: основні форми і види в сучасному світі

Останнім часом у світі відзначається зростання екологічного туризму, що пояснюється погіршенням навколишнього середовища в містах, перенаселеністю традиційно-популярних регіонів відпочинку, зростанням добробуту людей і збільшенням кількості вільного часу, який вони хотіли б присвятити туризму.

На думку мексиканського економіста-еколога Г. Цебаллос-Ласкурейна, «екотуризм – це екологічно відповідальна подорож та відвідування незайманих природних територій, задля насолоди природою і будь-якими супутніми культурними об'єктами, що сприяє збереженню, не робить великого впливу на відвідувачів та забезпечує сприятливу активну соціально-економічну участь місцевого населення» [1].

Виникнення екологічно безпечного туризму пов'язане, насамперед, зі зростанням масштабів масового туризму та викликаних ним негативних наслідків, що призвели до загострення низки екологічних проблем у багатьох країнах світу. Цілком очевидно, що забруднення довкілля на туристичних територіях означає втрату привабливості відвідуваних місць і зменшення попиту турпродукту.

Негативні аспекти впливу масового туризму на навколишнє середовище, туристичні ресурси та усвідомлення цінності природних ресурсів призвели до зміни мотивації подорожей та обумовили еволюцію туризму. Внаслідок цього відбулася еволюція соціально-економічних моделей туристичної діяльності і найбільш ефективними видами туризму виступають саме екологічно-орієнтовані види.

Таким чином, масовий туризм сформувався, коли подорож стала доступна більшій частині населення розвинених країнах. Основні мотиви

здійснення подорожей у цей період (насамперед, отримання максимуму комфортності при відвідуванні туристичних територій) формують певний стандарт вимог, які часто не включають природну складову як необхідну компоненту відпочинку.

Перенасичення масовим туризмом призвело до виникнення потреби в нестандартному відпочинку, що сформувало широкий діапазон природно-орієнтованих видів туризму, що є альтернативою масовому туризму.

З'являється безліч термінів, що характеризують частково різні, але у багатьох відношеннях близькі одна до одної форми туризму: м'який туризм, природно-орієнтований, пригодницький, зелений, сільський, екологічний і сталий туризм. Всі ці форми туризму та застосовувані для їх позначення терміни в тій чи іншій мірою зобов'язані своїм походженням та розвитком потужного впливу на сучасне суспільство екологічного імперативу, що відображають тенденцію зростаючого інтересу до природи та дбайливого ставлення до навколишнього середовища, засновану на підвищенні рівня екологічної свідомості людей, а також концепції сталого розвитку, збалансованого розвитку і збереження біорізноманітності [2].

В Законі України «Про туризм» відсутнє визначення екологічного туризму, який до того ж прирівняний до зеленого туризму. Однак існує «Проект про внесення змін до Закону України «Про туризм» та деяких інших законодавчих актів щодо основних засад розвитку туризму», в якому розкрито поняття екологічного туризму з позиції «організації відпочинку або отримання природничих чи практичних екологічних знань і досвіду, що не завдає шкоди навколишньому природному середовищу». Таким чином, головною метою екологічного туризму є збереження первісного стану природи та мінімізація негативного впливу на навколишнє середовище господарської діяльності людини [3].

О.О. Любіцева зазначає, що екологічний туризм заснований на максимізації використання природно-рекреаційних благ та ресурсів і спрямований на еколого-просвітницьку рекреаційну діяльність [4].

Науковці Я. Б. Олійник, В. І. Гетьман, вважають, що «екологічний туризм включає всі види туризму, орієнтовані на збереження природного довкілля, зокрема заповідних ландшафтів, налагодження гуманних стосунків з місцевим населенням та органами самоврядування, поліпшення фінансово-економічного благополуччя регіонів» [5].

О. Ю. Дмитрук надає наступне визначення «екотуризм - це форма активного відпочинку з екологічно значущим наповненням – особливий інтегруючий напрям рекреаційної діяльності людей, що будують свої взаємовідносини з природою та іншими людьми на основі взаємної вигоди, взаємоповаги та взаєморозуміння. Туристи отримують від такого спілкування з природою певний фізичний, психологічний, інтелектуальний та емоційний запас міцності та здоров'я, а природа при цьому зазнає мінімальних оборотних впливів і втрат, місцеві мешканці отримують соціальні та економічні стимули до збереження природи та традиційного природокористування [2].

На думку Мальської М. П., Худо В. В. «Всі види туризму, які мінімально або взагалі не впливають на природне довкілля і забезпечують рівновагу між туристом, природною і господарською діяльністю. Такими екологічно безпечними видами в туризмі вважають пішохідні й велосипедні прогулянки дорогами, альпінізм, спостереження за природою, плавання на байдарках та каное, спортивна морська рибалка, лижні мандрівки в горах тощо» [6].

Аналіз літературних джерел свідчить про існування значного різноманіття трактування дефініції «екологічний туризм» (табл. 1.1)

Таким чином, відмінною рисою екологічного туризму є наявність досить суворих правил поведінки, значно жорсткіших, ніж на звичайних туристичних маршрутах. Така раціональна організація екотуризму, передусім екскурсій, у межах природоохоронних територій здійснюється через облаштування екологічних стежок і туристичних маршрутів.

Таблиця 1.1

Основні підходи до визначення поняття «еко-туризм»

Автор	Зміст поняття
Всесвітній фонд захисту природи, Міжнародна екотуристична організація(TIES) [7,8]	Вид туризму (відпочинок) у відносно незабрудненій природній території; що передбачає: збереження навколишнього середовища; мінімізацію негативного впливу на навколишнє середовище та покращання його стану; з метою: фізичного та духовного просвітництва; врахування інтересів місцевого населення та покращення його добробуту.
Рутинський М.Й., Зінько Ю.В. [11]	Пізнавальний і відпочинковий вид туризму, зосереджений на природних (малозмінених людиною) територіях, який передбачає заняття різними формами активної рекреації у природних ландшафтах без заподіяння шкоди навколишньому середовищу. Виділяють такі форми екотуризму: активний екотуризм (піший), велосипедний, водний, кінний, збиральництво, рибальство, мисливство, фауністичні та флористичні поїздки (орнітологічні поїздки, фотополювання, тематичні поїздки), культурологічні й етнографічні поїздки
Кифяк В.Ф., Мамаєва М.М. [9,10]	Екологічний туризм – це невід’ємна частина інших видів туризму; м’який, тихий, немасовий, спокійний, нетечнізований – альтернативний вид туризму; соціальна та культурна відповідальність; інтактний (безпосередній) контакт з природою.
Савіцька О.П. [12]	Основною ідеєю екотуризму є гармонізація стосунків людини з навколишнім природнім середовищем, турбота про збереження довкілля, що використовується в туристичних цілях, та підвищення екологічної свідомості суспільства, є популярним і перспективним напрямом індустрії туризму

Аналіз основних підходів до визначення «екотуризм» показав, що загальноприйнятої однозначної дефініції екологічного туризму немає. Однак є вимоги до екотуризму, що наведені у наступних твердженнях:

- дотримання і розвиток позитивної природоохоронної етики;
- збереження природних та культурно-гуманістичних ресурсів, адже екологія природи і душі співзвучні;
- концентрація на внутрішніх, а не на зовнішніх, «мирських» цінностях; зручності та послуги самі по собі ніколи не замінять природне єство;

- орієнтація на оточуюче середовище, а не на людину; середовище необхідно сприймати таким, яким воно є, а не «прогинати» його під себе для особистих потреб;
- приносити користь «дикій» природі і середовищу;
- надання людям можливостей спілкування з «живою» природою і стимулювати її прийнятними засобами, чи то кіно-, теле-, відеофільми, слайди, фотографії, відвідування спеціально створених екоцентрів;
- активне залучення місцевих жителів у туристичний процес, адже зацікавлені люди повинні сприяти збереженню і розвитку місцевих ресурсів.
- оцінка маршруту з точки зору просвіти й освіти;
- поглиблення знань про середовище – власне і для інших.

Отже, до основних ознак екотуризму в цілому, варто віднести його активний характер і дотримання природоохоронної етики, що неможливо без значної складової частини освітньо-пізнавального та виховного компонентів.

В сучасному світі представлені наступні види екологічного туризму (рис.1.1)

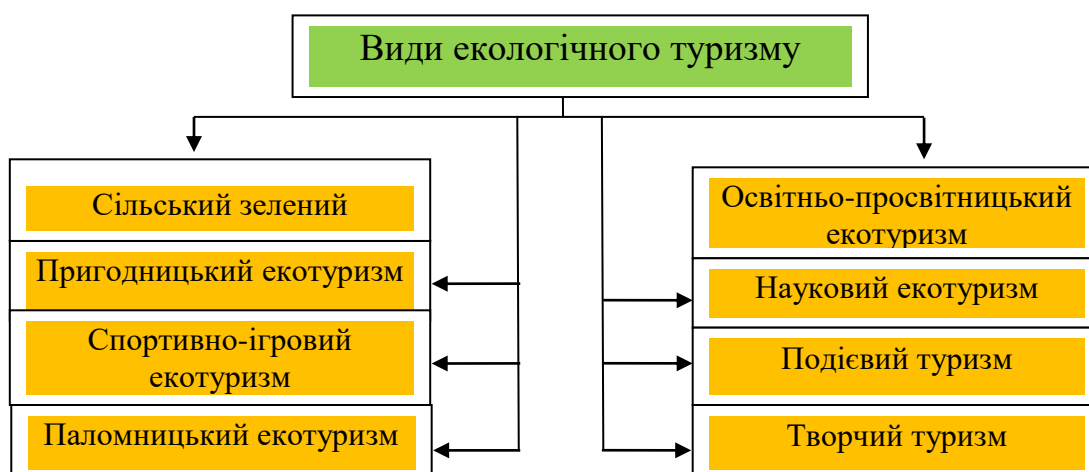

Рис. 1.1. Види екологічного туризму

Пригодницький екотуризм направлений на створення емоційного впливу, який займається активізацією мислення під дією адреналіну.

Творчий екотуризм забезпечує умови для творчих процесів митців, художників, письменників, майстрів тощо.

Освітньо-просвітницький екотуризм передбачає вивчення та пізнання загальних екологічних основ, а також навчання практичним навичкам.

Мета спортивно-ігрового екотуризму – створення умов для участі в спортивних іграх або змаганнях, які побудовані на принципах екологічної відповідальності, співробітництва та доброзичливості.

Науковий екотуризм надає можливості щодо отримання професійних, наукових знань, обміну та пошуку нової інформації у сфері приватних і глобальних екологічних проблем.

Паломницький екотуризм займається створенням умов для відвідування місць та об'єктів, які пов'язані з духовною культурою і практикою різних релігійних течій.

Подієвий екотуризм передбачає створення умов для участі в локальній місцевій події, дії якої пов'язані з природними явищами, культурним чи релігійним життям людей.

Сільський зелений екотуризм передбачає створення умов для сімейного, колективного чи індивідуального відпочинку в природно-екологічних місцях з використанням життєзабезпечення екологічно безпечних технологій.

В Україні екологічний туризм розвивається у наступних напрямках: пізнавальному, рекреаційному, пригодницькому, науковому та природоохоронну спрямованість.

Пізнавальну ціль має практично кожна подорож, оскільки об'єктами пізнавального екотуризму є найбільш цікаві з погляду спостереження біологічні види. Часто екотуристів приваблюють особливо цікаві об'єкти неживої природи, геоморфологічні, гідрологічні та інші (гори і каньйони, печери, озера й річки).

Найчастіше туристів приваблюють унікальні ландшафти. До числа об'єктів пізнавального екотуризму належать пішохідні походи,

спостереження за птахами (birdwatching), кіно- і фотозйомка, екосафарі, проживання в наметових містечках, відвідання гір і альпінізм, водний туризм (байдарки, каное, плоти), ботанічні екскурсії, археологічний і палеонтологічний туризм, спелеотуризм, спостереження за екзотичними метеликами. Це подорожі, пов'язані з пізнанням навколишньої природи і місцевої культури. До форм здійснення пізнавального туризму можна віднести екскурсії, пішохідні, лижні й гірські походи, сплав по річках, спостереження за метеликами, птахами, фото- й відеозйомку тощо [2].

Метою рекреаційного екотуризму є відпочинок, оздоровлення, відновлення фізичних і духовних сил людини, що досягається тривалим перебуванням в природних умовах. Не остання роль належить отриманню естетичного задоволення від споглядання краси ландшафтів. Найчастіше це подорожі на природні території особливої охорони..

Пригодницький екотуризм об'єднує всі подорожі, пов'язані з активними способами пересування і відпочинку на природі, що має за мету отримання нових вражень, покращення туристом фізичної форми і досягнення спортивних результатів. Сюди відносяться такі види туризму, як альпінізм, скелелазіння, льодолазіння, спелеотуризм, гірський і пішохідний туризм, водний, лижний і гірськолижний туризм, каньонінг, кінний туризм, маунтбайк, дайвінг, парашланеризм.. Пригодницький екотуризм часто називають «тяжким» екотуризмом у зв'язку з тим, що прагнення туристів до пригод тут переважає над мотивами охорони природи.

Науковим екотуризмом зайнята відносно невелика кількість туристів. Однак цей вид є джерелом інформації про віддалені і маловивчені райони, необхідної як для науки, так і для грамотного планування розвитку самого екотуризму. Під час наукових екотурів туристи беруть участь в різноманітних дослідженнях природи, проводять польові спостереження. До наукового туризму відносяться і зарубіжні науково-дослідницькі експедиції, польові практики студентів, що навчаються на природничих факультетах. Цей вид екологічного туризму є джерелом інформації про мало вивчені

регіони, які могли б використовуватись для прокладання маршрутів екотуризму [2].

Однак, природоохоронний екотуризм ще не отримав значного поширення, хоча є досить ефективним засобом екологічного виховання та формування екологічної культури. Цей вид екотуризму передбачає участь туристів у проведенні природоохоронних акцій, таких як прибирання забруднених територій, участь у лісовідновлювальних заходах, природоохоронні рейди по боротьбі з мисливським, рибним, квітковим чи ялинковим браконьєрством.

Екотур може містити організовані прогулянки екостежками та маршрутами, прокладеними на території місць, де максимально збережені природні умови, в які не втручалася людина (заповідники, природні парки). Такий відпочинок не тільки знайомить з багатством природи, а й надихає на збереження природних ресурсів і більш дбайливе ставлення до них.

Варто виділити також основні ознаки екологічного туризму:

- будь-яка подорож, протягом якої мандрівник вивчає навколишнє середовище;
- подорож, в якій природа є головною цінністю;
- доходи від екологічного туризму спрямовуються на фінансову підтримку захисту навколишнього середовища;
- еко туристи особисто беруть участь у діях, які спрямовані на збереження або відновлення дикої природи;
- екотур – це подорож, в якій всі дії є «екологічно м'якими».

Майже всі види екотуризму мають незаперечними перевагами перед іншими галузями господарювання в справі стимулювання соціально-економічного розвитку відсталих передусім гірських і сільських регіонів. Ресурси екологічного туризму – це об'єкти та явища природного чи природно-антропогенного походження, які мають певну привабливість, можуть бути використані та використовуються для організації та здійснення туристичної діяльності.

Основними об'єктами екологічного туризму є унікальні природні комплекси, зокрема особливо охоронювані природні території (ООПТ)/об'єкти особливої державної охорони. Об'єкти особливої державної охорони, що формують ключові території екомережі, – це найбільш цінні з природоохоронного, екологічного, наукового, естетичного, рекреаційного поглядів природні території та акваторії, яким з огляду на їх унікальність чи типовість державою надається особливий охоронний правовий статус [5].

Екомаршрути повинні бути: екологічними; привабливими; доступними; змістовними; функціональними; багатоаспектними. При розробці та проектуванні екологічно-орієнтованих турів необхідно обов'язково враховувати основні вимоги до екологічних маршрутів та їх класифікацію за різними ознаками, а також технологію комплектування туристичних груп.

1.2 Особливості еко-туризму та його потенціал в Україні

Екотуризм є провідником сучасної людини в світ незайманої дикої природи, що викликає зацікавленість у відпочинку, відмінному від повсякденного життя і дозволяє задовольнити туристичний інтерес.

Екологічний туризм – це вид туризму, що полягає у подорожах до природних недоторканих людиною та природоохоронних територій. Екотуристи намагаються не здійснювати значного впливу на територію.

Екотуризм сприяє освіті туристів і дає змогу збирати гроші на заходи зі збереження природи території, допомагає розвитку ізольованих поселень. Розвиток екотуризму часто розглядають як важливий засіб збереження довкілля для майбутніх поколінь [13].

Екологічний туризм має різні напрямки:

- пізнавальний напрям передбачає ознайомлення туристів з найбільш цікавими природними територіями, флорою і фауною, унікальними

ландшафтами, гармонійно вписаними в навколишню місцевість пам'ятниками матеріальної культури та історії тощо;

- науковий напрям забезпечує отримання необхідної ділової та наукової інформації про рідкісних, знаходяться під загрозою зникнення і занесені до Червоної книги представників флори і фауни, про природні явища, історичних пам'ятниках та інше;

- спортивний напрям включає гірський, водний, кінний, пішохідний туризм, і, навіть агротуризм, що стає все більш популярним в Європі та США.

Основними завданнями екологічного туризму є:

- постійно, систематично і цілеспрямовано культивувати критерій рівноваги навколишнього природного середовища;
- гармонізувати відносини між природою, суспільством і економікою;
- орієнтувати туристичні організації на збереження, відтворення і примноження споживчої вартості природного середовища за рахунок виділення частини туристичних доходів на вирішення пов'язаних із цим завдань;
- підкоряти короточасні інтереси отримання прибутку від туризму довгостроковим інтересам збереження природи для майбутніх поколінь, а також подальшого соціально-економічного розвитку екотуризму;
- формувати в туристів почуття особистої відповідальності за стан природи та її майбутнє, стверджуючи в їх свідомості приналежність до неї як невід'ємної органічної частини [2, с.192].

Отже, основним завданням екологічного туризму є захист довкілля від виснаження. Тому принцип сталості повинен фігурувати при будь-якій спробі організації туристичних занять. Правильне забезпечення екотуристичної діяльності передбачає не тільки мінімальний вплив на довкілля, а й раціоналізацію самого процесу відпочинку і зменшення

негативних наслідків, сприяння розвитку соціального і культурного різноманіття.

Національні природні парки виступають центром зосередження екотуристичної діяльності в Україні. На природні парки, як базові природоохоронні території, у підтримці концепції зрівноваженого розвитку було покладено функцію збереження ландшафтного різноманіття.

Сьогодні все очевиднішим стає те, що охорона біожиття природи неможлива без охорони, збереження і відновлення цілісних екосистем.

Цікавість до екотуризму зумовлена низкою причин, серед яких такі:

- значне збільшення антропогенного навантаження на природні систем, що зумовлює необхідність розробки науково-обґрунтованих заходів щодо збереження довкілля та унікальності природи;
- прагнення захистити населення промислово розвинених країн від стресу, нервового виснаження та різних захворювань шляхом процесів урбанізації;
- зміни в поведінці людей, що полягають у прагненні до тіснішого спілкування з природою, «занурення» в неї, продовження тривалості перебування в недоторканих куточках дикої природи;
- важливість формування ефективної системи екологічного виховання в напрямку любові до природи, її збереження та збільшення природних ресурсів;
- необхідність соціально-економічного розвитку територій з нерозвиненою сферою промисловості, але із багатою недоторканими природними комплексами та унікальним природним потенціалом, здатним зацікавити туристів;
- збереження та подальший розвиток соціокультурного середовища місцевого населення, що проживає поблизу природоохоронних територій.

Розвиток екологічного туризму на сьогодні вимагає виконання ряду умов:

- розвиток сучасної транспортної інфраструктури, що дозволить відвідати такі туристичні об'єкти;
- проводити розумну цінову політику для такого виду туризму, яка буде доступною для широкого кола населення з невисоким рівнем доходів;
- ефективна організація екологічних турів із залученням безперервної розробка нових маршрутів до віддалених куточків «дикої» природи;
- наявність привабливих та унікальних природних об'єктів, які сприятимуть еколого-естетичному вихованню туристів, які їх відвідуватимуть

Україна має великий потенціал для розвитку екотуризму. Площа рекреаційних територій в Україні становить 12,8% території країни і розподіляється відповідно до природних особливостей регіонів: Карпатський, Придністровський, Донецько-Приазовський, Поліський, Причорноморський, Кримський [14].

Головними засадами розвитку екологічного туризму в Україні є 6737 спеціально відведених територій та об'єктів природного заповідного фонду, їх загальна площа перевищує 2,8 млн га, що становить понад 3,9% всієї площі держави [15].

В останні роки екотуризм, як вид туризму, в Україні почав активно розвиватись. Це пов'язано наявністю на території країни різних унікальних об'єктів природи, які викликають цікавість туристів з усього світу, а це в свою чергу підвищує туристичний та рекреаційний потенціал України. Слід зазначити, що більшість природних комплексів України, які є об'єктами екологічного туризму, охороняються законодавством країни, а деякі з них належать до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [16].

На карті екотуризму в Україні простежується тенденція тяжіння туристичних потоків до зон та маршрутів з найбільш цінними елементами екологічного каркасу України – чистих річок, озер, лісових масивів, а також до архітектурних комплексів малих міст та сіл.

На сьогодні основними районами екотуризму в Україні є Карпатський, Придністровський, Донецько-Приазовський, Поліський, Причорноморський. Особливо інтенсивно він розвивається в Карпатському регіоні – Івано-Франківській, Закарпатській і Львівській областях [17].

Карпатський регіон є одним з найбільш цікавих регіонів, адже велика частина земель регіону відноситься до природно-заповідного фонду України. Однак для розвитку екотуризму в Західній Україні важливі не тільки Карпати. Унікальним та багатим на природні та рекреаційні комплекси є і Поділля. Національний природний парк «Подільські Товтри», який є номінантом конкурсу «Сім чудес України», а також є багатим унікальними природними особливостями [14].

Також варто звернути увагу на Північний регіон України, який також має велику кількість об'єктів унікальної та неповторної природи.

Територія Полісся – це великі за площею лісові масиви, густа мережа річок, озер і боліт. В регіоні збереглися як природні багатства, так і етнокультурна спадщина. Для розвитку екотуризму Полісся є всі необхідні передумови: наявність і багатство об'єктів природно-заповідного фонду, багатий склад видів флори та фауни.

Ще одним регіоном багатим на заповідні території є Узбережжя Чорного моря, де охороняються унікальні ландшафти та місця гніздування рідкісних видів птахів.

Одним з найбільш цікавих об'єктів екотуризму є село Вилкове, яке ще називають «українською Венецією» (рис.1.2). Тут зустрічаються річка Дунай і Чорне море. Село оточене територією Дунайського біосферного заповідника і є дійсно унікальним, оскільки там зберігається рідкісна в Європі житлова забудова – замість вулиць тут система каналів, а за транспорт служать човни.

Також для розвитку екотуризму мають значний потенціал і степові області України (Миколаївська, Запорізька, Херсонська, Донецька), адже є багатими на об'єкти природно-заповідного фонду та багату унікальну

степову флору. Тут розміщені Український степовий природний заповідник «Єланецький степ», біосферний заповідник «Асканія-Нова».

Рис.1.2 «Українська Венеція» - село Вилкове

Серед екскурсійних маршрутів найбільшою популярністю користується «фотосафарі» у кінному екіпажі або на спеціальних машинах до стад копитних тварин, які пасуться напіввільно в заповідному степу.

Також увагу привертає такий об'єкт екотуризму на Херсонщині, як Олешківські піски (рис.1.3), який вважається найбільшим піщаним масивом Європи.

Рис.1.3 Національний природний парк «Олешківські піски»

У Донецькій області на березі річки Сіверський Донець розташований національний природний парк «Святі гори», який відноситься заповідної території завдяки своєму унікальному природньому ландшафту та рідкісним видам рослин цієї місцевості.

В Миколаївській області, у долині р. Південний Буг розташований національний природний парк «Бузький гард» (рис.1.4). Унікальний він тим, природа тут мало змінена людиною, багатий та унікальний видовий склад флори і фауни, а виходи на поверхню гранітів надають рівнинному Бугу виду швидкої і бурхливої гірської річки. До складу національного природного парку входить урочище «Бузький Гард», що є пам'яткою історичного ландшафту Запорізької Січі, першої козацької республіки [18].

Рис.1.4 Територія Бузького Гарду

Важливим об'єктом для розвитку екотуризму є Букові праліси Карпат та інших регіонів Європи. Це транскордонний серійний об'єкт, який розташований на території 12 країн (Австрія, Албанія, Бельгія, Болгарія, Іспанія, Італія, Німеччина, Румунія, Словаччина, Словенія, Хорватія та Україна). Його площа 345838,62 га, 25 % з яких знаходиться на території України та становить надзвичайну світову цінність. Він містить генофонд

бука лісового й демонструє унікальну природну модель з процесами розвитку букового лісу в різноманітних природно-кліматичних умовах. Даний об'єкт цінний для екотуризму тим, що є взірцем недоторканих природних комплексів помірних лісів.

У 2011 році транскордонний природний об'єкт «Букові ліси Карпат» був розширений – до нього додали п'ять старих букових масивів у Німеччині. Через шість років по тому відбулося масштабне розширення об'єкту – додали заповідні праліси у дев'яти країнах. Крім того, розширили представництво України – додали чотири масиви із національного природного парку «Синевир» (Дарвайка, Квасовець, Стримба, Вільшани), два масиви у національному парку «Зачарований край» (Іршавка, Великий Діл), крім того було додано об'єкти за межами Карпат – національний парк «Розточчя» та лісовий заказник «Сатанівська дача».

«Букові праліси Карпат та інших регіонів Європи» в 2017 році включили до Списку Світової спадщини ЮНЕСКО. [16].

Якщо врахувати можливості існуючих регіональних ландшафтних парків, то для розвитку екологічного туризму в Україні досить значні передумови, хоча на сьогоднішній день цей напрямок туристичної діяльності все ще знаходиться на стадії розвитку.

З метою істотного збільшення обсягів екотуризму в Україні в найближчі роки необхідно вирішити ряд завдань, таких як: формування науково обґрунтованої та стратегічної програми розвитку екологічного туризму в Україні; якісна підготовка сучасних фахівців у даній галузі; розробка додаткових маршрутів і напрямків в сфері екотуризму; залучення внутрішніх та іноземних інвестицій; додатковий захист природних територій від впливу збільшення туристичних потоків.

Ефективне управління екологічним туризмом можливе за умов:

- 1) зонування території, що передбачає обмежене відвідування, територій, що є особливо охоронними;

- 2) координація туристичних потоків, спрямована на зменшення антропогенного навантаження;
- 3) регулювання роботи комерційних підприємств в зонах екотуризму для контролю впливу інфраструктури;
- 4) встановлення комерційних відносин з «екологічно чистими» туроператорами та організаціями;
- 5) встановлення розумних цін на відвідування таких територій.

Розвиток екотуризму в національних парках потребує ретельно продуманого підходу до використання цінних і вразливих природних ресурсів. Комплексне вирішення проблем, пов'язаних з розвитком екотуризму на території національного парку і в його охоронній зоні, потребує залучення зовнішніх ресурсів (інтелектуальних, матеріальних і фінансових), а також побудови партнерських відносин з місцевими органами влади, різними комерційними і некомерційними організаціями, місцевим населенням

1.3 Значення еко-туризму для відпочинку людей з обмеженими можливостями

Туризм займає вагоме місце серед соціальних товарів та послуг першого порядку, тому повинен бути доступним для всіх громадян. Доступний туризм має гарантувати право усіх людей на відпочинок, незалежно від соціального, економічного стану та психо-фізичних особливостей споживачів.

Доступний туризм «accessible tourism», туризм для усіх «tourism for all», інклюзивний туризм «inclusive tourism» – ці терміни найбільше використовуються як у вітчизняних, так і зарубіжних дослідженнях й означають соціальне право, яке мають усі громадяни на вільне чи безперешкодне пересування та користування туристичними послугами та товарами.

С. Дарсі охарактеризував у науковій статті термін «доступний туризм» (accessible tourism) – «доступний туризм, шляхом надання розроблених туристичних продуктів, послуг та середовища за принципами універсального дизайну, дає змогу людям з особливими потребами, пов'язаними із пересуванням, зором, слухом та когнітивними аспектами доступу, функціонувати самостійно із відповідною справедливістю та гідністю. Це визначення включає всіх людей, у тому числі, тих, хто подорожує з дітьми в дитячих візочках, людей з обмеженими можливостями та людей похилого віку» [20].

Генеральна Асамблея ВТО в 2013 р. закріпила таке визначення: «Доступний туризм – це форма туризму, що передбачає процес співробітництва учасників туристичного процесу, що дозволяє людям, які мають потребу в доступі, зокрема пов'язану з мобільністю, зором, слухом і когнітивними функціями, функціонувати незалежно, справедливо і з гідністю, шляхом надання їм, розроблених на принципах універсального дизайну, продуктів туризму, послуг» [21].

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) прийняла в якості стандартів для світової спільноти такі ознаки поняття «осіб з інвалідністю»:

- будь-яка втрата або порушення психологічної, фізіологічної або анатомічної структури або функції;
- обмеженість або відсутність (через зазначені вище дефекти) здатності виконувати функції так, як вважається нормальним для середньої людини;
- ускладнення, що впливає із зазначених вище недоліків, яке повністю або частково заважає людині виконувати якусь роль (з огляду на вплив віку, статі та культурної приналежності).

Питання інклюзії давно привернуло до себе увагу світової спільноти. Україна зробила потужні кроки по імплементації стандартів Конвенції ООН про права інвалідів, яка була ратифікована та набула чинності 2010 року.

Згідно із ст. 30 Конвенції ООН про права людей з інвалідністю, конкретизація доступного туризму виражається наступному [22]:

- держави-учасниці повинні забезпечувати вільний доступ до таких місць культурних заходів чи послуг, як театри, музеї, кінотеатри, бібліотеки й туристичні послуги, а також доступ до пам'ятників і об'єктів, що мають національну культурну значущість;

- держави-учасниці повинні надавати особам з інвалідністю доступ до спортивних, рекреаційних і туристичних об'єктів;

- забезпечення того, щоб діти з інвалідністю мали рівний з іншими дітьми доступ до участі в іграх, у проведенні дозвілля та відпочинку й у спортивних заходах, зокрема заходах у межах шкільної системи;

- забезпечення того, щоб особи з інвалідністю мали доступ до послуг тих, хто займається організацією дозвілля, туризму, відпочинку та спортивних заходів.

Ратифікація Україною Конвенції про права осіб з інвалідністю зумовила внесення численних змін до національного законодавства щодо закріплення принципу рівних можливостей для осіб з інвалідністю.

Однак більшість законодавчих актів стосуються лише вимог щодо обов'язкового приведення у відповідність до міжнародних стандартів доступності для осіб з інвалідністю об'єктів туристичної інфраструктури та офісів туроператорів (турагентів). При цьому проблематика забезпечення та захисту прав осіб з інвалідністю в договорі на туристичне обслуговування залишилась поза увагою законодавця.

Туризм для людей з обмеженими можливостями є необхідним видом туризму кожної країни, адже він впливає на фізичне, моральне і психологічне оздоровлення, утворює середовище повноцінного спілкування, позбавляє відчуття неповноцінності, допомагає інтегруватися в суспільство і надає можливість для розвитку особистості [23].

Туризм є інноваційною формою реабілітації людей з обмеженими можливостями та включає в себе як пізнавальний процес, так і можливість повноцінної соціалізації.

Варто зауважити, що під терміном «люди з обмеженими життєвими можливостями» маються на увазі не лише особи, які мають інвалідність, але й особи, які не мають інвалідності, але у них є ті чи інші особливості, що знижують їхні функціональні можливості.

Залежно від фізичного стану людей з обмеженими фізичними можливостями споживачів туристського продукту поділяють на 2 категорії:

1) перша категорія – туристи з обмеженими можливостями пересування (в тому числі інваліди-візочники);

2) друга категорія – туристи з обмеженими можливостями сприйняття навколишнього світу (погано бачать, незрячі, глухі).

Подорожі не лише дозволяють урізноманітнити життя людей з інвалідністю, але й покращують якість і, як наслідок, сприяють довголіттю. Значення туризму для осіб з обмеженими можливостями виявляється через основні реабілітаційні функції туризму (табл.1.2)

Таблиця 1.2

№	Функція	Зміст
1	соціальна відновлювана	спрямована на відновлення сил, активне пізнання явищ природи, традицій, встановлення нових соціальних контактів, дружні і ділові зв'язки;
2	психологічна	забезпечує зміну середовища, звичного способу життя, активну форму відпочинку, що сприяє фізичному оздоровленню і психологічному розслабленню
3	особистісно орієнтована	позитивно впливає на розвиток особистості, володіє відновлювальною функцією і несе в собі змістовний гуманітарний потенціал
4	оздоровча	має високий потенціал для підтримання здоров'я і життєдіяльності в активній формі
5	компенсаторна	забезпечує спеціальні потреби людей з інвалідністю

джерело [24].

Проблема організації активного, повноцінного відпочинку для людей з особливими потребами, забезпечення рівних можливостей доступу до природних та історико-культурних туристичних ресурсів є на сьогодні надзвичайно важливою.

Одними з найважливіших центрів екотуризму у всьому світі є природоохоронні території – резервати, національні парки, біосферні заповідники тощо. Вони мають значний потенціал для організації різних видів туристичних занять – від пікніка на природі та екскурсій екологічними стежками до спостережень за тваринами чи організації активних ігор.

Туристичний продукт національних парків є різноманітний і розрахований на різні категорії відвідувачів, серед яких важливе місце повинні займати люди з особливими потребами.

Екологічний туризм – вид реабілітації, який може реально допомогти відновитись, покращити психологічно самопочуття, перестати фіксуватися на своїх соматичних відчуттях, і, залучаючись до ритму розпорядку, вийти з важкої стресової ситуації, пов'язаної з травмами і наслідками лікування.

Особливою ознакою подорожей до різних туристичних об'єктів і установ, осіб з обмеженими можливостями є доступність та адаптована інфраструктура для даної категорії населення.

Під час розроблення турпродукту необхідно передусім скласти «карту» доступності туристського маршруту, де повинна бути відображена така інформація:

- 1) доступність екскурсійних маршрутів, дороги (покриттів, переходів, світлофорів тощо);
- 2) доступність готелів та інших засобів розміщення, а також підготовленість (професійна компетентність) обслуговуючого персоналу до роботи з туристами з особливими потребами;
- 3) доступність транспорту (його видів та адаптованість для людей з інвалідністю);

4) доступність інфраструктури парковок, заправних станцій по шляху до точки призначення;

5) доступність пунктів харчування, місць відпочинку, санітарних зон тощо.

Відвідування національних парків особам з обмеженими можливостями залежить, передусім, від його відповідного облаштування. Відносно забезпечення доступності не існує спеціально визначених для національних парків рекомендацій, тому потрібно дотримуватись загальноприйнятих вимог [25,26].

Коли йдеться про доступність національного парку та його пристосованість для потреб осіб з різними видами неповносправності, необхідно враховувати три основні аспекти: технічний, інформаційний та комунікаційний (рис.1.5).

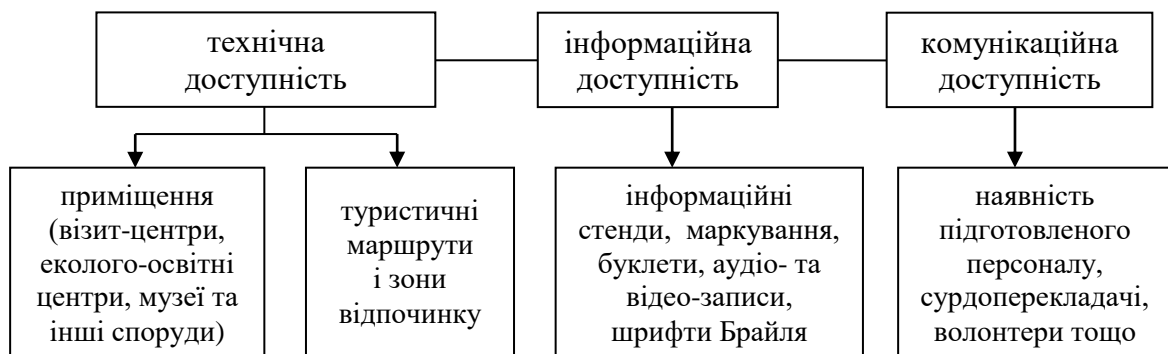

Рис. 1.5 Аспекти доступності природоохоронних територій та об'єктів для людей з обмеженими можливостями [27]

Однак, під час формування, просування і реалізації туристичного продукту туристичні організації та індивідуальні підприємці повинні:

- враховувати інтереси туристів з обмеженими фізичними можливостями;
- максимально забезпечити їх різноманітними видами туристичних послуг (бажано – з оздоровчими і спортивними цілями, з пасивним відпочинком у рекреаційних центрах, короткочасним приміським відпочинком, рибалкою);

- під час проектування та реалізації туристичних послуг для туристів з обмеженими фізичними можливостями перевагу доцільно віддавати районам зі сприятливими кліматичними і природними умовами (з усіх видів уникати таких ландшафтів, як гірські райони, райони з несприятливими або небезпечними для цих груп туристів кліматичними умовами);

- обов'язковою умовою під час організації подорожей є транспортна доступність об'єктів туристичної індустрії.

Екотуризм може стати потужним засобом реабілітації, можливістю оздоровлення, спілкуванням з людьми, ліквідацією наявних психологічних бар'єрів, отриманням психологічного задоволення від занять руховою активністю та відчувати себе активним, потрібним, з жагою до життя.

2. ДОСЛІДЖЕННЯ ТА АНАЛІЗ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО І ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ

2.1 Світовий досвід розвитку еко-туризму для людей з особливими потребами

Найбільше туристичних фірм, які надають послуги для людей з особливими потребами, зосереджено у США та Європі. Розвиток цього напрямку спостерігається у всіх розвинутих країнах, з'являється дедалі більше країн, які можуть приймати у себе туристів з інвалідністю.

Для європейських країн явище інклюзивного туризму досить звичне, оскільки послуги в цій сфері пропонують безліч туристичних фірм, що мають різні спеціалізовані туристичні програми і екскурсії для людей з особливими потребами.

Інклюзивний туризм включає наявність спеціальних зручностей, створених для інвалідів на пляжах, у готелях і транспорті, особливо важливо для інвалідів на візках відпочивати, їздити на екскурсії нарівні зі здоровими людьми [28].

Забезпечення реалізації доступного туризму можливе завдяки розробленій програмі – універсальний дизайн. Універсальний дизайн – це дизайн, зручний для всіх без винятку: людям з різними формами інвалідності, літнім громадянам, батькам з дитячими колясками, що базується на семи основних принципах (табл.2.1)

Таблиця 2.1

Основні принципи «універсального дизайну»

№	Принципи	Зміст
1	Принцип ефективного використання	<ul style="list-style-type: none"> ➤ використання людьми з різними фізичними можливостями; ➤ недоторканність особистого життя, безпеку і надійність повинні бути доступні всім користувачам
2	Гнучкість у використанні	<ul style="list-style-type: none"> ➤ відповідність безлічі різноманітних індивідуальних переваг і здібностей; ➤ можливість вибору способу використання продукту;

		<ul style="list-style-type: none"> ➤ допомога користувачеві в правильному і акуратному використанні продукту; ➤ адаптованість під темп користувача.
3	Простота та зрозумілість	<ul style="list-style-type: none"> ➤ як використовувати продукт має бути зрозуміло будь-якому користувачеві, незалежно від досвіду, знань, мовних навичок і рівня концентрації в даний момент; ➤ відсутність непотрібних складнощів; ➤ облік різних рівнів грамотності і мовних знань; ➤ розташування інформаційних носіїв з урахуванням їх важливості.
4	Простота та зрозумілість інформації	<ul style="list-style-type: none"> ➤ дизайн повинен ефективно повідомляти користувачеві необхідну інформацію, незалежно від умов навколишнього середовища і особливостей сприйняття самого користувача; ➤ використання різних способів (візуальні, вербальні, тактильні) для багаторазового подання важливої інформації; ➤ найважливіша інформація повинна бути представлена максимально зрозуміло.
5	Толерантність до помилок	<ul style="list-style-type: none"> ➤ ведення до мінімуму небезпеки або негативних наслідків випадкових або ненавмисних дій: часто використовувані елементи повинні бути найдоступнішими; ➤ наявність попереджень про небезпеки або помилки; ➤ відсутність небезпечних наслідків при виході з ладу; ➤ перешкоджання здійсненню неусвідомлених дій для виконання завдань
6	Малі фізичні зусилля	<ul style="list-style-type: none"> ➤ споживач повинен максимально ефективно і комфортно користуватися елементами дизайну, докладаючи мінімум зусиль; ➤ мінімізація необхідності застосування тривалого фізичного зусилля з боку користувача та повторюваних дій.
7	Розмір та простір для доступного використання	<ul style="list-style-type: none"> ➤ видимість важливих елементів для будь-якого користувача; ➤ легкий доступ до всіх визначних об'єктів для будь-якого користувача в положенні сидючи або стоячи; ➤ достатня місце для використання допоміжних засобів або супроводжуючого.

джерело [29].

Універсальний дизайн – стратегія, спрямована на проектування та наповнення різних типів середовища, продуктів, комунікацій, інформаційних технологій і послуг, для забезпечення доступності та розуміння всіма покупцями, відповідно для загального використання без необхідності адаптації [29].

Застосування принципів універсального дизайну дає змогу вирішити одразу дві проблеми доступності: фізична доступність – формування безбар'єрної інтегрованої туристичної мережі об'єктів, включно із туристичними маршрутами; етична – вимагає недискримінаційної політики,

способу спілкування та взаємодії, що допоможе туристам отримати повне задоволення від туристсько-рекреаційної діяльності.

Національні природні парки, музеї та історико-культурні об'єкти – ідеальне місце, де можна розширювати пізнавальні можливості дітей та дорослих, збагачувати їх знання, вивчати складні процеси та явища, формувати соціальні навички та духовний розвиток. Відповідно, ці об'єкти повинні бути доступними для людей із різними потребами.

У Сполучених Штатах Америки розробкою стандартів до будівництва та перебудови об'єктів навколишнього середовища, займається незалежне федеральне агентство United States Access Board, яке сприяє рівності прав для людей з інвалідністю шляхом розробки керівних принципів і стандартів універсального дизайну.

В 2004 році United States Access Board розробило вимоги, які застосовуються до національних природних парків, туристичних маршрутів, місць для пікніків та кемпінгів, оглядових майданчиків, пляжів та інших відкритих територій. На основі рекомендацій United States Access Board [30] охарактеризуємо окремі правила для формування туристичних піших маршрутів в Україні.

Туристичні маршрути, які передбачені для використання людьми з інвалідністю, повинні починатися із зручного заїзду, та відповідно облаштованої парковки та зупинки для транспортних засобів. Таке місце повинно бути відповідних розмірів, включати належне позначення, зручним місцем розташування з доступним шляхом переміщення до об'єктів, приміщень та заходів.

Інформативний стенд із характеристикою туристичного маршруту повинен бути встановленим на початку маршруту. Надання точної та об'єктивної інформації про умови території, повз яку проходить маршрут, дасть змогу людям з обмеженими можливостями вирішити, чи відповідає опис маршруту їхнім інтересам, здібностям, досвіду та навичкам, та бути впевненими у доступності туристичного маршруту. Важливо не

перенавантажувати стенд надмірною кількістю повідомлень та подавати її не тільки традиційним способом, а використовувати різні формати інформації, наприклад, шрифт Брайля, широкоформатний друк, звуковий формат та ін.

Використання спрощеного тексту та символів полегшить сприйняття інформації особами з обмеженими можливостями читання або обмеженим розумінням мови (наприклад, для іноземців).

Вхідний інформаційний стенд може включати таку інформацію: логотип або назву об'єкту природно-заповідного фонду, де пролягає маршрут; назву або символ туристичного маршруту; загальну довжину маршруту; набір висоти протягом маршруту; типовий та максимальний поперечний нахил поверхні на маршруті; типову та мінімальну ширину стежки; тип поверхні та її стійкість; довжину сегментів маршруту, що відповідають вимогам доступного туристичного маршруту; складність маршруту; символи та позначки, які вказують на використання маршруту; перешкоди, які можуть трапитися на шляху; карту з прокладеним маршрутом та легендою; дату проведення оцінки доступності туристичного маршруту.

Вертикальний інформаційний стенд найбільш зручно розміщувати на висоті 117–157 см. Оптимальним поданням тексту та зображень на інформаційному стенді для стоячої людини вважається 140–175 см від землі, для сидячої людини на стандартному інвалідному візку – 107–127 см від землі. Горизонтальні інформаційні стенди розміщуються під кутом 30–60° та на висоті 69–86 см.

Забезпечення правильної інформації про туристичний маршрут полягає в оцінюванні його доступності. У Сполучених Штатах Америки оцінюванням доступності туристичних маршрутів займаються окремі компанії, наприклад, Beneficial Designs [31], яка розробила власну методика оцінювання маршрутів – Universal Trail Assessment Process. В основі методики вимоги до елементів покриття маршруту, місць відпочинку, схилів, перешкод, місць розходження туристів тощо. Знаки та символи повинні супроводжувати туристів впродовж усього маршруту. Їх слід використовувати як на

інформаційному стенді, так і на самому маршруті, де це необхідно, наприклад, для позначень зміни напрямку руху, попередження про перешкоди будь-якого типу (підйом, спуск, переправа), ділянку маршруту, що не відповідає технічним вимогам тощо.

Маркування необхідне для позначення напрямку руху туристів та для забезпечення їхньої впевненості, що вони знаходяться на відповідному туристичному маршруті. Сама специфіка маркування та закування туристичних маршрутів затверджена у ДСТУ 7450:2013 «Туристичні послуги. Знаки туристичні активного туризму. Класифікація, опис і правила застосування» [32].

У Європі елементи туристичної інфраструктури адаптовані в Німеччині на 95%, в Іспанії на 90%, у Франції на 85%, в Фінляндії на 70%, Греції та Угорщини на 65%. Щорічно, в рамках конференції «Європейський день осіб з інвалідністю» в Брюсселі, проводиться премія «Access City Award», на якій нагороджуються найбільш доступні міста Європи. У різний час переможцями премії ставали: Авіла (Іспанія), Зальцбург (Австрія), Берлін (Німеччина), Гетеборг (Швеція), Бурос (Швеція), Честер (Великобританія), Мілан (Італія). [33].

Будапешт – чудове місце для відвідування, особливо для мандрівників з особливими потребами. Популярним туром є екотур «Основний тур для осіб з інвалідністю в Будапешті», що надає унікальну можливість дослідити чарівний історичний центр міста, наповнений привабливими вулицями, вражаючою архітектурою, старовинними церквами, ринковими площами та вражаючим видом на річку Дунай. У супроводі англомовного екскурсовода є можливість досліджувати це дивовижне місто, використовуючи зручні маршрути для туристів з інвалідністю [34].

Прогулюючись мальовничою вулицею Проспекту Ондраші, яка вважається світовою спадщиною ЮНЕСКО. турист, знайомиться з найкрасивішою будівлею неоренесансу в Європі – Угорським державним оперним театром. Потім, побувати у величній Базиліці Святого Стефана, яка

є найбільшою католицькою церквою в Будапешті, помилуватись неймовірним витвором мистецтва, що цей будинок знаходиться ззовні, або, ненадовго відчути його всередині, де частина церкви доступна для людей, які пересуваються на візках. Популярна екскурсія до Будапешта триває до так званої головної площі Пешт Сайд, жвавої площі Верешмарті та знаменитого Будапештського різдвяного ринку [35].

Завершується екскурсія Будапештом незабутньою прогулянкою по знаменитій набережній Дунаю. Туристи можуть побачити вражаючі краєвиди на сторону Буди, зокрема Будапештський замок. Під час прогулянки персональний гід поділиться історією про річку Дунай, а також її численні знамениті мости, зокрема Ланцюговий міст та Міст Елізабет. З набережної відкривається чудовий панорамний вид на Цитадель і Статую Свободи на вершині пагорба Геллерт.

Словенія комфортна країна для відвідування людей з обмеженими можливостями. Всі громадські будівлі та туристичні об'єкти, які поки ще не обладнані для доступу людей візочників, як правило, мають принаймні кілька спеціально відведених місць для паркування біля входу. Люди з обмеженими можливостями в більшості випадків мають право на знижки при огляді багатьох туристичних визначних пам'яток, а деякі з цих місць можна відвідати навіть безкоштовно.

Серед словенських міст, які планомірно покращують доступність для людей з інвалідністю, слід особливо виділити Люблян, Марібор, Айдовшчину і багато інших туристичних місць. До однієї з найбільш відвідуваних туристичних визначних пам'яток Словенії – Люблянського замку – можна дістатися на фунікулері, яким можуть скористатися і люди з інвалідністю.

Про людей візочників подбали, створивши умови для відвідування Люблянського зоопарку, у багатьох міських музеях і галереях також передбачені можливості для їх відвідування. Найбільш відвідувана

туристична пам'ятка Словенії печера Постойнска Яма передбачає перебування в ній людей на інвалідних візках.

Франція також достатній досвід щодо інклюзивного туризму. Найбільшу популярність викликає столиця – Париж «Цілком доступний Париж». Це місто може запропонувати багато послуг для осіб з інвалідністю. Туристи мають змогу помилуватися прекрасним мистецтвом у Луврі, відчутти жвавий лівий берег і собор Паризької Богоматері з перших вуст, прокататись по річці Сена вночі та здійснити одноденну поїздку до Версальського палацу. Ці підібрані доступні враження доповнюють одне одного і не збігаються. Це ідеальний, безпроблемний спосіб відчутти Париж [36].

В Іспанії є відповідний сервер з інклюзивної туризму, де туристи-відвідувачі можуть підібрати екскурсії, доступні туристам з різними потребами, дізнатися більше про те, як працює автотранспорт, знайти готель з адаптованої інфраструктурою і вузькоспеціалізованими послугами для людей з вадами слуху, зору, руху, замовити тур по маршруту, доступному для маломобільних людей, подивитися відео мовою жестів.

Каталонія є справжнім курортом для людей з обмеженими можливостями. Вулиці центру Барселони, міський транспорт адаптовані під потреби осіб даної категорії. Рада з туризму в Барселоні велику увагу приділяє саме доступному туризму. Влада Каталонії докладає чимало зусиль задля полегшенню життєдіяльності людям з інвалідністю, створюючи необхідні умови (а саме, обладнання в готелях, матеріальні ресурси, довідкова інформація, дизайн туристичних сайтів під вимоги осіб з особливими потребами) Для туристів з вадами здоров'я спеціально адаптується туристична інфраструктура, видаються спеціалізовані каталоги, проводяться заходи.

На заході Німеччини вздовж бельгійського кордону тягнеться Національний парк Айфель. Він має велику популярність у осіб з інвалідністю, і це не дивно. Для туристів з обмеженими фізичними можливостями працівники парку розробили спеціальні маршрути. Хоча

заповідник знаходиться в гірській місцевості, по ньому легко можуть переміщатися візки. Низка співробітників закінчили курси з безбар'єрного туризму. Декілька гідів проводять мовою жестів екскурсійні тури для глухонімих відвідувачів. Подбали в парку Айфель і про незрячих туристів. Численні тактильні плити імітують рельєф місцевості та забезпечені інформацією про флору та фауну заповідника.

Також у Німеччині на спеціальному веб-сайті розміщені відповідні туристичні програми для осіб з вадами зору, слуху, руху, категорія доступних і недорогих готелів, супермаркетів, кафе, музеїв, розділ, де туристи мають змогу знайти події в місті з інклюзивним доступом, і безкоштовний додаток, який допоможе вибрати оптимальний маршрут. Окрім Берліну вразити відвідувачів своєю красою здатний Мюнхен [37].

Місто пропонує туристам з особливими потребами королівські палаци, видатні художні музеї, готичні церкви, пивні сади, безліч історичних пам'яток архітектури та багато іншого. Багато пам'яток розташовані поблизу одна-одної.

Отже, в Європі стабільно і чітко налагоджена система безбар'єрного середовища, організації послуг і сервісу, надана інформація про діяльність туристичних організацій. Більшість курортів і архітектурних пам'яток доступні для осіб з обмеженими можливостям.

2.2 Становлення та розвиток туризму для людей з обмеженими можливостями в Україні

Туризм є унікальним засобом рекреації та реабілітації для людей з проблемами здоров'я, адже його функції відповідають реабілітаційним завданням, включають різні механізми адаптації і самоадаптації, за умови активної участі самої особи з інвалідністю.

Важлива відмінність туризму від інших видів реабілітації – можливість підвищення рівня життєздатності осіб з обмеженими можливостями за рахунок освоєння навичок життєзабезпечення і автономного існування далеко від цивілізації.

Найбільш пріоритетними є рекреаційний, реабілітаційний, спортивний та дитячий інвалідний туризм. Багато туроператорів пропонують подорожі для осіб з різними фізичними проблемами. В умовах рекреаційного туризму можна виділити три основні ціннісні орієнтації для туристів з обмеженими можливостями:

- орієнтація на самостійність, можливість самостійно поставити мету участі в рекреаційній туристичній діяльності, встановити її правила, підібрати бажані кошти, визначити тривалість, склад учасників туристських заходів, тощо;

- орієнтація на можливість самореалізації. Туристи з обмеженими можливостями вибирають програмні рекреаційні заходи, які передбачають різноманітну рухову активність із застосуванням різних форм діяльності відповідно до своїх потреб, інтересів, можливостей. Такі умови створюють оптимальну обстановку для самореалізації, яка в повній мірі залишається необхідною в їхньому житті;

- орієнтація на можливість вільного, рівноправного спілкування. Спілкування в сформованій за спільними інтересами туристської групи, що складається з людей з різними індивідуальними особливостями.

Реабілітація осіб з інвалідністю спрямована на усунення або можливо більш повну компенсацію обмежень життєдіяльності, викликаних порушенням здоров'я зі стійким розладом функцій організму, з метою соціальної адаптації для людей з особливими потребами, досягнення ними матеріальної незалежності та їх інтеграції в суспільство [38].

До основних напрямків реабілітації для осіб з вадами здоров'я належать: відновлювальні медичні заходи, реконструктивна хірургія, протезування та ортезування, санаторно-курортне лікування; профорієнтація,

навчання і освіта, сприяння в працевлаштуванні, виробнича адаптація; соціально-середовищна, соціально педагогічна, соціально-психологічна та соціокультурна реабілітація, соціально-побутова адаптація; фізкультурнооздоровчі заходи, спорт.

Реабілітаційні тури передбачають поїздки в оздоровчі центри, спеціалізація яких передбачає лікування захворювань, що стали причиною інвалідності [39]. Основними напрямками є ортопедична, неврологічна та серцево-судинна реабілітація, в особливу категорію входить оздоровлення осіб з особливими потребами.

Спортивний інвалідний туризм нерідко дозволяє людям з обмеженими можливостями знову відчувати смак життя і позбутися комплексу неповноцінності. Спортивний відпочинок передбачає заняття лікувальною фізкультурою, плаванням, баскетболом, настільним і великим тенісом. Для цього спортзали оснащуються спеціальним обладнанням. Спортивний туризм полягає в виїздах людей з обмеженими фізичними можливостями на особливі турніри (параолімпіади і сурдоолімпіади). Сьогодні проводиться безліч міжнародних змагань для осіб, які пересуваються на візках, хворих на дитячий церебральний параліч, осіб із вадами слуху та зору.

Даний інвалідний туризм, передбачає виїзд дітей з особливими потребами в спеціалізовані літні табори, екскурсійні поїздки в автобусах підвищеної місткості.

Популярним видом відпочинку є дитячі реабілітаційні тури. В їх рамках проводиться оздоровлення дітей з порушенням функцій опорно-рухового апарату, проводяться процедури по профілактиці проблем з промовою, зором і слухом. Особи з вадами слуху та дотику, їхніми дітьми, працюють педагоги, котрі навчені їхній мові жестів. У процесі освоєння, раніше незнайомої, туристичної діяльності у дітей з інвалідністю відбувається переоцінка своїх можливостей.

Перш за все це пов'язано з тим, що туристичні заходи відбуваються в групі, що розширює коло спілкування осіб з особливими потребами, сприяє

психологічній мобілізації і підвищення життєвої активності, дозволяє їм вийти з замикання у вузькому колі. Вступає в силу і «психотерапія допомогою групи» як основа корекції відхилень поведінки в особи з інвалідністю, що само по собі є основою усунення девіантної поведінки в процесі соціальної реабілітації.

Свою позитивну роль відіграє і активне спільне навчання дітей та дорослих, які мають інвалідність. Дітям передається інформація про позитивний досвід адаптації до життя, вони знайомляться зі специфічними соціальними технологіями вирішення побутових проблем, тощо.

Важлива відмінність туризму від інших видів реабілітації – можливість підвищення рівня життєздатності осіб з обмеженими можливостями за рахунок освоєння навичок життєзабезпечення і автономного існування далеко від цивілізації.

Слаборозвиненими видами туризму для людей з обмеженими можливостями є [40]:

- екологічний – туризм з метою ознайомлення з унікальною природою. Для організації таких турів, необхідно позначити перелік місць, доступних для відвідування особами з вадами здоров'я та іншими маломобільними групами населення, розробити маршрути руху, з урахуванням тривалості перебування в дорозі, можливих зупинок, визначити відповідний вид транспорту та інші заходи;

- етнічний – туризм з метою знайомства, з історією, культурою, традиціями, звичаями народів. Такий туризм передбачає організацію заходів в місцях, пристосованих для осіб з інвалідністю;

- сільський – туризм з метою відпочинку в сільській місцевості, отриманні консультацій господарів по садівництву, виноградарству, овочівництву, тваринництву. Для організації таких турів необхідно створити всі необхідні умови для проживання людей з обмеженими фізичними можливостями в сільських населених пунктах;

- гастрономічний – подорож з метою вивчення національної кухні, її особливостей і традицій.

Таким чином, реалізація пропонованих заходів призведе до розвитку різноманітної і складної індустрії туризму, можливості якої в поєднанні з туристичними ресурсами дозволить сформувати конкурентоспроможний туристичний продукт для людей з обмеженими можливостями.

Як правило, туристичні ресурси визначають формування туристичної діяльності у тому чи іншому регіоні. Наприклад, придатність території для санаторно-курортного лікування полягає у наявності родовищ лікувальних мінеральних вод, озокериту, сприятливих кліматичних умов, екологічно очищеному навколишньому середовищі.

Розвиток інклюзивного туризму для людей з обмеженими можливостями в Україні відбувається досить повільно. Багато в чому завдячуючи нерозвиненій інфраструктурі, зокрема – відсутності підйомників у метро, театрах, кінотеатрах, непридатності транспортних засобів для самостійного пересування інвалідів на візках, відсутності пандусів (або ж наявності таких пандусів, якими неможливо пересуватись), відсутності обладнаних номерів у готелях у ціновому сегменті, доступному для осіб з інвалідністю.

Варто наголосити, що під час формування, просування і реалізації туристичного продукту туристичні організації та індивідуальні підприємці повинні:

- враховувати інтереси туристів з обмеженими фізичними можливостями;

- максимально забезпечити їх різноманітними видами туристичних послуг (бажано – з оздоровчими і спортивними цілями, з пасивним відпочинком у рекреаційних центрах, короткочасним приміським відпочинком, рибалкою);

- під час проектування та реалізації туристичних послуг для туристів з обмеженими фізичними можливостями перевагу доцільно віддавати районам

зі сприятливими кліматичними і природними умовами (з усіх видів уникати таких ландшафтів, як гірські райони, райони з несприятливими або небезпечними для цих груп туристів кліматичними умовами);

– обов'язковою умовою під час організації подорожей є транспортна доступність об'єктів туристичної індустрії.

Пріоритетом для розвитку інклюзивного туризму є наявність рекреаційно-туристичних ресурсів. Однак, під час вибору готелів та інших засобів розміщення турсервіс повинен враховувати наявність в них ліфтів, пандусів і спеціально обладнаних номерів для проживання, мати послуги, що дозволяють гостям виконувати щоденні завдання з повною автономією, самотою і комфортом. Об'єкти туристичної індустрії (засоби розміщення, підприємства харчування, музеї, спортивно-оздоровчі та ін.), повинні бути так само оснащені пандусами, туалетами для осіб з інвалідністю, забезпечувати безперешкодність під'їзду і переміщення по їх території, а також всередині будівель і споруд [41].

Створення або облаштування в межах природоохоронних територій екологічних стежок та туристичних маршрутів дає можливість вирішити дві важливі задачі:

- по-перше, забезпечити відвідувачам природо-заповідних територій повне ознайомлення з місцевими ландшафтами, природними і культурними об'єктами;
- по-друге – мінімізувати зворотний вплив рекреації на природне середовище цих територій .

Доступність інформації охоплює наявність різних методів подання її для різних категорій людей з обмеженими можливостями. Важливе значення має висота інформаційних стендів, наявність надписів шрифтами Брайля, рельєфні стенди, аудіозаписи, спеціальні буклети, інформація на Інтернет-сторінці тощо.

Для туристичних маршрутів визначальну роль відіграє його довжина, крутизна схилу, ширина стежки, її покриття, наявність перешкод. Важливе

також пристосування до потреб неповносправних додаткових споруд на маршруті, таких як столики з лавками, альтанки, споруди для спостереження за тваринами, оглядові майданчики тощо.

Підготовка персоналу передбачає наявність у працівників парку відповідних навичок щодо проведення екскурсій для неповносправних, а також можливість залучення волонтерів.

Міністерство доквілля продовжує створювати комфортні умови для кожного громадянина при відвідуванні заповідних територій України. У двох нацпарках та одному заповіднику відкрили нові еко-освітні стежки з використанням інтерактивних методів та інфраструктурою для осіб з інвалідністю.

У Карпатському біосферному заповіднику облаштували еколого-пізнавальну стежку для людей з інклюзивними потребами «Долина нарцисів» поблизу міста Хуст. Вона проходить асфальтованою дорогою, що робить її доступною для осіб, що пересуваються на інвалідних візках. За складністю маршрут кваліфікується як простий. Тривалість мандрівки складає близько 1,5 години. Екостежка починається біля будівлі еколого-освітнього центру «Музей нарцису».

На маршруті облаштовані 8 місць відпочинку (лавки, альтанка) та три оглядові майданчики з урахуванням осіб з обмеженими можливостями. Вони обладнані дерев'яними поручнями. Вхід передбачає безперешкодний доступ для інвалідних візків та осіб з вадами зору. На початку маршруту встановлені аншлаги з інформацією про заповідник та його масив «Долина нарцисів». А вздовж маршруту розміщені інформаційні стенди та інтерактивні макети. Висота розміщення інформаційних поверхонь не перевищує 1 м, що робить їх зручними.

Біля офісу Національного природного парку «Дністровський каньйон» у місті Заліщики створили стежку «Заліщицький парк». Встановлено 5 інформаційних стендів з QR кодами для озвучення основної та додаткової інформації, викладеної на стендах. Алеї стежки асфальтовані та зручні для

пересування людям на інвалідних візках. На стендах викладено інформацію про рослини, історичні споруди, шосейний міст (з'єднує Галичину і Буковину) та об'єкти на протилежному буковинському правому березі Дністра.

Ще одну стежку облаштували у Національному природному парку «Білобережжя Святослава». На маршруті «Суворівський» встановлено 10 дощатих стежок-переходів від місць причалювання в акваторії Дніпровсько-Бузького лиману до пляжної зони Чорноморського узбережжя.

Ці переходи є зручними для пересування осіб з інвалідністю на візках по території пляжної зони. Адже унеможливають провалювання коліс в пісок. Вони виготовлені з використанням екологічних технологій і матеріалів та прокладені в місцях найбільш зручного перетину Кінбурнської коси від причальної до пляжної зони.

На цьому ж маршруті «Суворівський» обладнано заїзд в море дощатою стежкою. Тут є інформаційні аншлаги та вказівники руху до дощатих переходів. Також на еколого-освітніх стежках «Дубовий гайок», «Орхідне поле» та «Розливи» встановили інформаційні стенди, вказівники руху та лавки, що пристосовані для осіб з інвалідністю [42].

3. ЕКО-ТУРИЗМ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМОК РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ

3.1 Державне регулювання розвитку еко-туризму для людей з особливими потребами

Розвиток екотуризму – це постійний динамічний процес, метою якого є забезпечення реалізації цілей розвитку галузі туризму на місцевому, регіональному та національному рівнях в умовах нестабільного та динамічного середовища з використанням та нарощенням існуючого туристичного потенціалу у довгостроковій перспективі. Кінцевим результатом цього процесу є розробка та реалізація стратегії розвитку туризму конкретної території.

Реалізація державної політики в галузі туризму, відповідно до статті 6 Закону України «Про туризм», здійснюється шляхом:

- визначення та реалізації основних напрямів державної політики нашої країни у сфері туризму, пріоритетних напрямів розвитку туризму;
- визначення порядку більш чіткої класифікації, оцінки туристичних ресурсів України, їх охорони і використання;
- спрямування коштів бюджету на розробку та реалізацію програм розвитку туризму нашої країни;
- визначення основ безпечного туризму, нормативного регулювання відносин у галузі туризму (екскурсійного, туристичного, готельного та інших видів обслуговування громадян та населення);
- ліцензування в галузі туризму та стандартизації туристичних послуг;
- організації і здійснення державного контролю за дотриманням законодавства в галузі туризму;
- участі в розробці та реалізації міжнародних програм із розвитку туризму тощо.

Державне регулювання у сфері туризму здійснюється й іншими способами, визначеними законом.

Основними цілями державного регулювання в галузі туризму є:

- забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення і зміцнення здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля та інших прав;
- захист прав та законних інтересів туристів, безпека туризму та інше.

Основними пріоритетними напрямками державної політики в нашій державі в галузі туризму є:

- удосконалення правових засад регулювання відносин у галузі туризму;
- створення нових робочих місць, забезпечення становлення туризму як високорентабельної галузі економіки України, заохочення національних та іноземних інвестицій у розвиток індустрії туризму;
- розвиток в'їзного та внутрішнього туризму, екологічного (зеленого), сільського туризму;
- забезпечення доступності туризму та екскурсійних відвідувань для дітей, молоді, людей похилого віку, людей з інвалідністю та малозабезпечених громадян шляхом запровадження пільг стосовно цих категорій осіб тощо

Регулювання в галузі туризму здійснюється Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері туризму та курортів, Верховною Радою Автономної Республіки Крим та Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, а також іншими органами в межах їх компетенції [3].

Відповідно до Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Разом з тим перед багатьма громадянами України

стоїть ряд бар'єрів у реалізації своїх прав, отриманні доступу до публічних послуг та повноцінної участі у культурному, політичному та суспільному житті. Ці бар'єри наявні у різних сферах - від доступності до громадських та житлових будівель до працевлаштування чи культурного життя [43].

Відсутність безбар'єрного середовища не лише створює проблеми для мільйонів громадян, але і призводить до загального погіршення добробуту кожної людини. Проблеми наявні у загальному доступі до інфраструктури (як фізичної, так і цифрової), а також у кожній сфері життя людини, зокрема ускладнений доступ до громадського транспорту та об'єктів фізичного оточення, відсутність адаптації інформації, сайтів та додатків для всіх громадян, суспільне несприйняття, бар'єри у доступі до освіти, роботи.

Крім того, недостатній рівень забезпечення статистичними даними не дає змогу точно визначити кількість людей, які щодня стикаються з тими чи іншими бар'єрами, та, як наслідок, ускладнює процес формування та реалізації державної політики для усунення цих бар'єрів.

Практична реалізація подолання проблем становлення та розвитку інклюзивного туризму полягає у необхідності консолідації зусиль всіх учасників туристичної сфери у створенні унікальних туристичних маршрутів для маломобільних людей (табл.3.1)

Таблиця 3.1

Формування інклюзивного туризму на різних рівнях

Рівні здійснення	Заходи
Держава та місцеві органи влади	<ul style="list-style-type: none"> ➤ розроблення власних державних веб-сайтів відповідно до міжнародних стандартів доступності (стандарт WAI, що надає доступність інтернету всім користувачам, в тому числі користувачам з обмеженими можливостями); ➤ створення нормативно-правової бази щодо унормування певних вимог до безбар'єрного простору, регулювання та контролю за їх виконанням; ➤ створення доступної інфраструктури; ➤ навчання кваліфікованих кадрів, які можуть працювати з такою категорією населення; ➤ часткове фінансування подорожей для людей з обмеженими фізичними можливостями, а також імплементація міжнародних

	<p>стандартів;</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ інтеграції людей з обмеженими фізичними можливостями у соціальний простір; ➤ видання та поширення рекомендацій щодо облаштування об'єктів туристичної інфраструктури з дотриманням вимог
Туроператори та туристичні агентства	<ul style="list-style-type: none"> ➤ розробка унікальних маршрутів, дозвіллевих та анімаційних програм та заходів для людей з обмеженими можливостями; ➤ соціальна адаптація та реабілітація людей з обмеженими фізичними можливостями через екскурсійний туризм; ➤ консультація людей з обмеженими можливостями щодо доступних міст, культурних об'єктів, транспорту, готелів і т. д. ➤ надання доступної, чіткої інформації щодо доступних об'єктів інфраструктури та культурних об'єктів.
Громадські організації	<ul style="list-style-type: none"> ➤ створення пошукової системи, яка пропонує доступний засіб бронювання готелів, спеціально розроблений для забезпечення повного самодостатнього онлайн-бронювання для людей з візуальною, моторною, чуттєвою та інтелектуальною недостатністю; ➤ турбота та підтримка людей з обмеженими фізичними можливостями в реалізації свого права на життя; ➤ професійна орієнтація людей з обмеженнями по здоров'ю, шляхом проведення екскурсій до музеїв середніх і вищих навчальних закладів; ➤ створення карти доступності місць для інвалідів-візочників; ➤ сприяння створенню умов доступного культурного середовища для співгромадян.

У сучасній Україні розвиток соціального туризму можливо поки тільки через державне регулювання, поставивши на чільне місце загальнодоступність туризму всередині країни.

Низка проблем пов'язана з доступністю туристичних дестинацій для людей з обмеженими можливостями та відсутність адаптованих туристичних продуктів, потребує вирішення конкретних завдань на рівні держави, регіональних органів місцевої влади, громадських організацій, постачальників послуг і самих клієнтів.

Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року спрямована на визначення ключових проблем та формування рішень для їх розв'язання/мінімізації [44].

Стратегія орієнтується на провідні документи щодо створення безбар'єрного простору, зокрема Конвенцію про права осіб з інвалідністю, ратифіковану Законом України від 16 грудня 2009 р. № 1767-VI, Європейську соціальну хартію (переглянуту), ратифіковану Законом України від 14 вересня 2006 р. № 137-V, Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, міжнародну ініціативу «Партнерство Біарріц».

Метою Стратегії є створення безперешкодного середовища для всіх груп населення, забезпечення рівних можливостей кожній людині реалізовувати свої права, отримувати послуги на рівні з іншими шляхом інтегрування фізичної, інформаційної, цифрової, соціальної та громадянської, економічної та освітньої безбар'єрності до всіх сфер державної політики.

Інклюзивний туризм в Україні як напрям соціально-культурної та гуманітарної політики потребує не тільки законодавчого визнання з боку держави, а й беззаперечного сприяння та підтримки в організації і сталому розвитку в сучасній Україні. Він може стати ефективним чинником оздоровлення нації та підсектором економіки країни за умов партнерства її державного і приватного секторів.

З метою підтримки та розвитку соціального туризму, його більшої доступності для слабозахищених соціальних груп населення держава повинна законодавчо передбачити для підприємств, закладів та громадян, що займаються розвитком соціального туризму, ряд переваг, серед яких:

- при ліцензуванні у сфері соціального туризму ліцензійний збір не утримувати;

- введення пільгової шкали оподаткування на послуги, що надаються закладами соціального туризму по оздоровленню, туристично-екскурсійному обслуговуванню, виготовленню та прокату туристичного спорядження, а

також по податках на майно закладів соціального туризму, на утримання об'єктів соціально-культурної сфери;

- звільнення від оподаткування земель, що зайняті об'єктами соціального туризму;

- при наданні туристичних послуг соціального характеру (в системі дитячо-юнацького туризму, туризму людей похилого віку та туризму інвалідів будь-яких послуг) податок на додаткову вартість на туристичний продукт перетворювати в соціальну туристичну ренту, що не підлягає оподаткуванню, та повністю спрямовується на підтримку та розвиток соціального туризму;

- здійснення безкоштовної цільової сертифікації;

- звільнення освітніх закладів, що готують фахівців соціального туризму, від податку на майно, податку на утримання житлового фонду та об'єктів соціально-культурної сфери; – звільнення від оподаткування добровільних внесків юридичних та фізичних осіб, в тому числі іноземних, на підтримку соціального туризму;

- встановлення пільгового проїзду для організованих дитячо-юнацьких та студентських туристичних груп упродовж усього року.

Також в Україні функціонують громадські організації, які впроваджують інклюзію в туристичну галузь. У 2016 р. було створено Асоціацію «Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму».

На базі Музею народної архітектури й побуту імені Климентія Шептицького та за підтримки Українського культурного фонду у вересні 2018 р. стартував культурно-освітній проект із принципом інклюзії «Музей на дотик», який на меті має сприяти подоланню бар'єрів, які перешкоджають залученню осіб з особливими потребами до повноцінного освітнього й культурного процесу. Втілення проекту дасть змогу запланувати інклюзивні заходи на наступні роки в програмі музею, а також сформувати інклюзивну пропозицію для шкіл Львова та Західного регіону, яку можна буде промоціювати у майбутньому. Наступним кроком також має стати

поширення принципів інклюзії на інші музейні продукти (розробка програми для слабочуючих та незрячих, дітей з особливостями психічного розвитку тощо). Інформацію про проект буде включено в усі інформаційні продукти музею (сайт, соцмережі, буклети). Результати проекту можуть поширюватися у вигляді спеціалізованих воркшопів для студентів профільних спеціальностей – соціальної педагогіки, музейної справи, історії, етнології тощо [6].

Громадська організація «On3wheels – фонд здійснення мрій» допомагає людям з особливими потребами. Метою організації є допомога людям з особливими потребами подорожувати й вести активний спосіб життя: підкорювати гірські вершини, відпочивати на річках, озерах, бігати марафони з використанням спеціальних візків La Joëlette. І головне – змінити ставлення суспільства до людей з особливими потребами, навчитися гармонійно жити разом [13].

3.2 Шляхи та перспективи розвитку еко-туризму для людей з обмеженими можливостями

На території України достатньо сприятливі умови та ресурси для розвитку екотуризму, але, щоб він став пріоритетним напрямом національного туризму, основою його розвитку має бути розробка спеціальної державної, регіональних та місцевих програм з розвитку екотуризму, а також свідоме ставлення кожного з нас до довкілля. Розробка доступних малих еко-турів по Україні з врахуванням потреб інклюзивного туриста може бути економічно та соціально вигідним продуктом на ринку туристичних послуг сучасної України.

Постійне забезпечення доступного туризму вимагає поєднання інтегрованих державних та приватних послуг, що забезпечують надійну та актуальну інформацію як для мешканців, так і для туристів. Тут також

потрібні адекватні транспортні засоби та необхідний захист для забезпечення безпеки всіх.

Щодо перспектив для інклюзивного туризму, то варто зазначити, що в умовах пандемії COVID-19 питання щодо можливих подорожей, зокрема особам з інвалідністю, поки не розглядається. Для цього необхідне відновлення повноцінного ринку туристичних послуг.

Інклюзивний туризм визначними місцями України (розробка маршрутів інклюзивного туризму), спрямованого на реабілітацію людей з інвалідністю, що сприятиме знайомству з культурними традиціями українців, розширенню світогляду, гармонізації внутрішнього стану та самореалізації через такі форми роботи, як квести, тренінги, екскурсії, арт-реабілітації, майстер-класи, соціально-психологічні тренінги та ін.

Прикладами таких маршрутів інклюзивного туризму є: «Карпати для всіх», Кропивницький дендропарк, Квест-подорож (Національний дендрологічний парк «Софіївка», м. Умань), Туризм для всіх (Державний дендрологічний парк «Олександрія», м. Біла Церква), Акваторії на березі Чорного моря, Подорож до м. Львова людей з вадами слуху та ін.)

Взявши до уваги вищевикладені вимоги до створення доступної інфраструктури та її сучасний стан, а також наявність доступного та зручного транспорту, готелів для людей з обмеженими життєвими можливостями та наявні доступні культурно-історичні, природні та інші туристичні об'єкти розроблено екотур для людей з обмеженими життєвими можливостями, який враховує всі викладені вимоги та з урахуванням наявних доступних об'єктів.

Назва екотуру - «Карпатська казка». Маршрут туру: Київ – с. Яворів (Львівська область) – Львів – Київ. Тур розрахований на 7 осіб (3 людини у візках, 4 супроводжуючих), які прагнуть вести активний спосіб життя. За 4 дні є можливість насолодитися зимовими краєвидами засніжених Карпат та покататися на лижах, відвідати культурну столицю України – місто Львів, і у завершенні – краще познайомитись з Києвом, відвідати найбільший «Музей

корупції» – Межигір'я. Програма туру розроблена з урахуванням всіх необхідних потреб людей з обмеженими фізичними можливостями (табл.3.2).

Таблиця 3.2

Програма екотуру «Карпатська казка»

День 1 Київ – с.Яворів	16:00 – зустріч на Центральному з/д вокзалі представником фірми. Посадка на поїзд. 16:42 – відправлення поїзду (Поїзд 013К Київ-Сянки)
День 2 с. Яворів – Львів	6:04 – прибуття на станцію Сянки .Трансфер до «Західного реабілітаційно-спортивного центру». В чудовій природньо-рекреаційній зоні, з унікальними кліматичними умовами та ландшафтом активно функціонує сучасний реабілітаційний центр, де можуть відновлювати свої функціональні можливості різні категорії людей з інвалідністю. 8:00 – 9:00 Сніданок у столовій реабілітаційно-спортивного центру Катання на лижах 13:00 – 14:00 Обід у столовій реабілітаційно-спортивного центру 16:00 – 18:00 Переїзд до Львова на комфортабельному авто. Поселення в готель Hotel Lviv Вільний час Ночівля у готелі
День 3 Львів	8:00 – 9:00 Сніданок у готелі. Виселення з готелю 10:00 Оглядова екскурсія по Львову. Під час екскурсії ви побачите Оперний театр; Будинок вчених; Палац Потоцьких; Італійський дворик; Каплицю Боїмів. Ви побачите не тільки зовнішній вигляд цих споруд, а й зможете зайти в деякі об'єкти всередину щоб оглянути чарівний інтер'єр. Відвідаєте Львівську галерею мистецтв, Львівський ринок сувенірів Вернісаж, приймете участь у майстер класі по виготовленню новорічних пряників в Львівській майстерні карамелі. <i>(тривалість екскурсії 4 години)</i> 14:00 – 15:00 Обід Вільний час Екскурсія по церквах та соборах Львова. Місто Львів завжди славився вишуканою красою своїх храмів і різноманітністю стилів. Пропонуємо зустрітися з духовною спадщиною цього міста, відвідати храми різних конфесій, різних епох. <i>(тривалість екскурсії 2,5 годин)</i> 20:00 – 21:30 Концерт органної музики. У 1932 році в цьому костюлі було встановлено виготовлений у Чехії орган фірми «Rieger-Kloss», найбільший на території України. 22:00 Виїзд на з/д вокзал 22:50 Відправлення до Києву на поїзді (Поїзд 081Л).
День 4 Київ	7:31 – Прибуття на Центральний з/д вокзал. Зустріч групи гідом 8:00 – 9:00 Сніданок 9:00 – 13:00 Оглядова екскурсія Києвом. На цій екскурсії ви побачите все найкрасивіше, найцікавіше і найважливіше в Києві з вікон комфортабельного автомобіля, в поєднанні з виходами в найбільш

	<p>привабливих місцях і, звичайно ж, з можливістю сфотографуватися.</p> <p>Вільний час 13:30 Екскурсія в Межигір'я. У вас є прекрасна можливість побачити кожен куточок музею корупції своїми очима. Наш екскурсовод розповість найцікавіші факти з історії північної місцевості Києва, проведе по красивих місцях резиденції, покаже Хонку в Межигір'ї - найрозкішніший клубний будинок на території, зоопарк Межигір'я, музей реторо автомобілів.</p> <p>На цьому ми з вами прощаємося і до нових зустрічей!</p>
--	--

Дана програма туру, розроблена для туристів, різноманітність екскурсій і розваг робить тур насиченим і привабливим, перевагою туру є поєднання екскурсійного обслуговування та вільного часу туристів. Туристи у даному турі будуть проживати у готелі «Hotel Lviv 4*». Цей готель розташований у самому центрі Львова (650 м від центру), неподалік від Львівського оперного театру, який повністю пристосовано для людей з обмеженими можливостями і має у наявності спеціалізовані номери:

- спеціальні зручності: широкі дверні отвори без порогів та простора кімната для вільного пересування;
- відкидні поручні у ванній кімнаті. Ванна кімната обладнана спеціальною душовою кабіною, в якій насадка для душа може бути розміщена на будь-якому зручному для гостя рівні;
- зона рецепції, ресторан, холи та коридори обладнано для інвалідних візків.

Вартість мешкання в двомісному номері в готелі Hotel Lviv 4* по даному маршруту, що також включає сніданок, становить 2200 грн. Усі туристи будуть проживати в двомісних номерах по даному туру, тому вартість мешкання на одного туриста в межах даного туру буде складати – 1100 грн.

По даному маршруту тільки один сніданок у готелі входить у вартість проживання, тому інші види харчування оплачуються додатково і за бажанням туристів. Тому необхідно розрахувати вартість обідів та вечерь.

Середня вартість харчування в день буде складати 240 грн на одну особу. В турі 4 дні, тож вартість додаткового харчування на одну особу становитиме – 960 грн.

Основними витратами на проїзд, що сплачуються додатково є:

- переїзд в обидва боки на поїзді з Києва та назад;
- трансфер (зустріч з вокзалу спеціалізованим мікроавтобусом);
- переїзд на мікроавтобусі до Львова;
- трансфер по Львову.

Окремо оплачується вартість квитків до Києва (ціна в залежності від міста проживання туристів). Усі інші перевезення зараховуються до вартості екскурсій. Усі розрахунки витрат на проїзд зведені в табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Розрахунки витрат на проїзд

Основні витрати	Сума з 1 особи, грн
Квитки на поїзд Київ-Сянки (013К) купе	509,00
Трансфер з вокзалу до с. Яворів	110,00
Трансфер по Львову	400,00
Квитки на поїзд Львів-Київ (081Л) купе	603,00
Разом	1622,00

Для розрахунку вартості екскурсійного обслуговування складемо список усіх екскурсій по маршруту «Карпатська казка» та їх вартості. Витрати на екскурсійне обслуговування зведемо у табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Розрахунок витрат на екскурсійне обслуговування

Види екскурсій	Сума з 1 особи, грн
Катання на лижах на території «Західного реабілітаційно-спортивного центру» (4 години)	400
Оглядова екскурсія Львовом (послуги гіда)	250
Концерт органної музики	200
Екскурсія по церквах та соборах Львова	150
Оглядова екскурсія Києвом	150

Експерсія в Межигір'я (у вартість включено вхідний квиток)	450
Разом (експерсії, що вже включені у вартість туру)	850
Разом (повна ціна разом із факультативними експерсіями)	1450

Всі види витрат по маршруту «Карпатська казка» (проживання, харчування, експерсії – додаткові та ті, що вже включені у вартість туру) зведемо в загальну табл. 3.5 – розрахунок собівартості туру на одного туриста, де просумуємо усі витрати по туру і розрахуємо його загальну вартість.

Таблиця 3.5

Розрахунок собівартості туру на одного туриста

Статті витрат	Сума, грн
Проживання в Hotel Lviv + сніданок	1100
Додаткове харчування	960
Транспортне обслуговування	1622
Експерсійне обслуговування + вхідні квитки (без ПДВ)	1450
Страховання (без ПДВ)	150
Витрати на керівника	200
Разом	5482
Дохід туроператора (7%)	370
ПДВ (20%)	320
Разом	6172

Отже, повна вартість туру з урахуванням всіх додаткових витрат становитиме – 6172 грн на одну людину, що є середньою ціною порівняно з іншими внутрішніми турами, що пропонують туроператори.

Розроблений екотур «Карпатська казка» серед інших, є те що він один із небагаточисленних турів, який розрахований для людей з обмеженими можливостями. В чудовій природньо-рекреаційній зоні, з унікальними кліматичними умовами та ландшафтом створений і активно функціонує сучасний реабілітаційний центр, де можуть відновлювати свої функціональні можливості різні категорії людей з інвалідністю. Крім іншого – це

суперсучасний спортивний заклад, де крім паралімпійських та дефлімпійських, проводяться на найвищому рівні тренування та змагання федерацій зимових видів спорту [46].

Таким чином, з урахуванням усіх вимог та з почуттям максимального комфорту людина з обмеженими можливостями зможе подорожувати Україною, активно провести своє дозвілля, пізнати навколишнє середовище, місцеву культуру та розважитись, що дуже важливо для даної категорії людей.

ВИСНОВКИ

Туристичний потенціал природних і природно-культурних резерватів України досить значний. Грамотне і водночас немарнотратне використання екотуристичного потенціалу заповідників і національних парків країни – запорука їхнього подальшого успішного розвитку. Національні природні парки можуть відігравати провідну роль у розвитку екотуризму.

Тільки з усвідомленням того, що екотуризм є важливим компонентом сталого розвитку природоохоронних територій, можна подолати проблеми та перешкоди на шляху розвитку екологічного туризму.

Екотуристичні перспективи національних парків і заповідників України треба вбачати в планомірнішому використанні їхніх ресурсів, що виражається в проектуванні й розробці екологічних і еколого-культурних туристичних маршрутів, в тому числі і для осіб з обмеженими можливостями.

Туризм для осіб з обмеженими можливостями можна розглядати як комплексний і міждисциплінарний напрям соціально-економічного розвитку регіонів України, з урахуванням особливостей ресурсного потенціалу регіонів, при наявності матеріально-технічної бази та рівня їх економічного розвитку, а також згідно нормативно-правових документів, що регулюють процедуру надання туристичних послуг.

Рибальство, полювання, спостереження за живою природою - це одні з найпопулярніших розваг для кожного, включаючи неповносправних людей.

Екологічний туризм для осіб з обмеженими можливостями організувати дуже непросто, але необхідно, оскільки це допоможе людям у їх соціальній адаптації. На даний час в Україні діє програма: «Заходи із психологічної реабілітації, соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції та забезпечення постраждалих учасників антитерористичної операції санаторно-курортним лікуванням», згідно з якою

встановлений порядок використання коштів державного бюджету для здійснення адаптації учасників АТО.

Різноманітні проблеми розвитку туризму для осіб з інвалідністю в Україні свідчить про необхідність посиленої і комплексної уваги з боку держави й суспільства. Для цього повинна бути сформована чітка політика із принципами, які відповідають стратегії розвитку туризму на наступні роки. Для цього слід запровадити фінансову підтримку та звільнити від зборів турфірми, які намагаються запровадити даний вид туризму.

Враховуючи події, які відбуваються на даний час в Україні, екологічний туризм для людей з обмеженими можливостями може стати доволі розповсюдженим напрямком.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вишневський В.І. Екологічний туризм: навчальний посібник. К.: Інтерпрес ЛТД, 2015. 140 с
2. Дмитрук О. Ю., Дмитрук С. В. Екотуризм : навч. посіб. К. : Альтерпрес, 2009. 358 с.
3. Закон України «Про туризм» від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР. Редакція від 11.02.2015 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>
4. Любіцева О.О. Панкова Є.В., Стафійчук В.І. Туристичні ресурси України: навч. посіб. Київ: Альтерпрес, 2007. 369 с.
5. Олійник Я. Б., Гетьман В. І. Екологічний туризм на теренах національних природних парків і біосферних заповідників України в міжнародний рік екотуризму та гір. *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка*. Географія. Вип. 48. 2002. С. 5–11.
6. Мальська М.П. Худо В.В. Туристичний бізнес: теорія та практика: підручник. 2 вид. перероб. та доповн. К.: Центр уч. літератури. 2012. 366 с.
7. Всесвітній фонд захисту природи. URL: <https://wwf.ua/about-wwf/about-wwf/>
8. Міжнародна екотуристична організація (TIES). URL: <http://www.ecotourism.org>.
9. Кифяк, В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні: навч. посіб. Чернівці : Зелена Буковина, 2003. С. 127.
10. Мамаєва М.М. Екологічний туризм: визначення поняття. URL: <http://ecoinf.uran/content/1intro/part2/shtml>
11. Рутинський М.Й., Зінько Ю.В. Сільський туризм: навч. посіб. К. Знання. 2006. 271 с.
12. Савіцька О.П., Савіцька Н.В., Погребняк Л.В. Екотуризм як важлива складова стратегії сталого розвитку України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 15. С. 122–128.
13. Екотуризм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Екотуризм>

14. Розвиток туризму в Україні: URL: http://www.marshrury.in.ua/index.php/rozvytokruryzmu_v_ukraini.php
15. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
16. Які об'єкти охороняє ЮНЕСКО в Україні? URL: <https://ukrainer.net/unesko-v-ukraini>
17. Крайняй І.І. Розвиток екотуристичної діяльності в Закарпатті. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Економіка»*. 2006. Випуск 17. С. 186–187.
18. Терехух А. А. Сутність та значення екологічно-туристичних ресурсів у контексті розвитку екологічного туризму в Україні. *Вісник НУ «Львівська політехніка»*. 2012. № 727. С. 449–454.
19. Сигида Е. А. Адаптивний туризм – соціальное направление развития туристических услуг. *Вестник Ассоциации вузов туризма и сервиса*. 2011. № 4. С. 38-42.
20. Darcy S. A Whole-of-Life Approach to Tourism: The Case for Accessible Tourism Experiences. S. Darcy, T. Dickson. *Journal of Hospitality and Tourism Management*. 2009. №16 (1). P. 32–44. URL: <https://opus.lib.uts.edu.au/bitstream/10453/10091/1/2008005505.pdf>
21. Всесвітня туристська організація. URL: <http://www2.unwto.org>
22. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю: Резолюція Генеральної асамблеї ООН № 61/106, прийнята на шістдесят першій сесії ГА ООН 2006 р. (Конвенцію ратифіковано законом України № 1767-VI від 16.12.2009) URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_g71
23. Волошинський О., Горбацьо І., Мацелюх А., Сварник М. Теорія і практика організації активного відпочинку та туризму для неповносправних осіб : навч. посібн. Л. : ТОВ «Простір М», 2009. 128 с.
24. Макаренко С. В. Інклюзивний реабілітаційно-соціальний туризм – новий вид реабілітації інвалідів в Україні. URL: <https://udpu.org.ua/files/news/2016/11/03/file/6-7-8-9.pdf>

25. Методика визначення доступності об'єкту громадського призначення для громадян з особливими потребами: Безбар'єрна Україна. Портал Національної Асамблеї Інвалідів України. URL: <http://www.netbaryerov.org.ua/index.php/dostup/metodika>
26. Сварник М. Посібник з активного відпочинку та туризму для неповносправних / М. Сварник та ін. Львів: Т-во «Зелений хрест». URL: http://www.gcs.org.ua/publish/avt_ukr.pdf
27. Науменко Л.Ю., Лепський В.В., Макаренко С.В., Борисова І.С., Семененко О.В. Інклюзивний туризм як вид реабілітації: сучасні потреби інвалідів. *Український вісник медико-соціальної експертизи*. 2015. № 2. С. 23–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ujmse_2015
28. Martin Heng. Tourism for All - Accessible Tourism and Livable Destinations. URL: <https://www.trainingaid.org/course/tourism-all-accessible-tourism-and-livable-destinations>.
29. Універсальний дизайн як спосіб вирішення проблем доступності. URL: <https://www.sworld.com.ua>
30. United States Access Board. Advancing Full Access and Inclusion for all. URL: <https://www.access-board.gov/>
31. Beneficial Designs: веб-сайт URL: <https://www.beneficialdesigns.com>
32. ДСТУ 7450:2013. Знаки туристичні активного туризму. Класифікація, опис і правила застосування. К.: Держстандарт України, 2008.
33. Бухалис Д.О. Лучшая практика в доступном туризме: Инклюзия, инвалидность, старение населения и туризм. Бристоль. 2012. 408 с.
34. Essential Budapest Wheelchair Accessible Tour. URL: <https://www.sagetraveling.com/essential-budapest-wheelchair-accessible-tour>
35. Площадь Вєрєшмарти в 2020 - 2021. URL: https://www.turizm.ru/hungry/budapest/places/ploshhad_vyoryoshmarti/
36. Accessible Guided Tours in Paris. URL: <https://www.sagetraveling.com/paris-accessible-guided-tours>

37. Accessible Guided Tours in Munich. URL: <https://www.sagetraveling.com/munich-accessible-guided-tours>
38. Accessible tourism from Europe. URL: <https://www.cbi.eu/marketinformation/tourism/accessible-tourism-europe>
39. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/sanatornokurortne-likuvannyat-invalidiv.html>
40. Кравцов В. С., Швецов В. С. Научно-методические основы реформирования рекреационной сферы: Научное издание. [и др.]. Львов. НАН Украины. ИРД НАН Украины, 1999. 78 с.
41. Белоусова Н.В. Инклюзивный туризм в системе реабилитационной географии: от теории к практике: монография. ТАЛКОМ, 2018. 344 с.
42. Радіонова О.М., Труфанова К.А. Аналіз доступності туризму для осіб з обмеженими можливостями в Україні. *Бізнес-навігатор*. 2019. Вип. 6 (55). С. 187-191.
43. Конституція України. Закон України ві 28.06.1996 р. №254к/9-ВР <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
44. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>
45. Колотуха О.В. Соціальний туризм в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 176. С. 177–179.
46. Western Rehabilitation and Sport Center. URL: <http://westsportcenter.com.ua/>